

# Synåle som kampmidler 1860-1930

## Om at finde en særlig dansk stil i broderiet

*Af Kirsten Rykind-Eriksen, etnolog, mag.art.*

Den 23.-24. august 2022 afholdt Det danske Dragt- og Tekstilnetværk det årlige seminar, denne gang i Flensborg for at markere fejringen af 100 året for Genforeningen, da Nordslesvig/Sønderjylland den 10.2.1920 stemte ja til fremover at være en del af Danmark. Genforeningen 2020 blev et landsdækkende jubilæum, der pga. covid-19 kom til at foregå over to år. Igennem 56 år, fra 1864 til 1920, havde den dansksindede befolkning i det gamle hertugdømme Slesvig mere og mere intenst arbejdet med at bibeholde dansk sprog og kultur, hvilket skete på mange fronter og med mange midler. Et af midlerne var at anvende tekstiler med dansk præg, broderede som vævede, for på denne måde at signalere, at dette hjem var dansksindet. Det var en stille provokation mod det tysk-preussiske herredømme, der især fra 1890'erne blev meget diktatorisk og forbød brug af dansk sprog i det offentlige, f.eks. i skoler og kirker. Der måtte ikke synges danske sange ved møder i forsamlingshusene, og hvis en husbond ansatte danskere som tjenestefolk, blev disse udvist.

Kampen for det danske blev ikke alene ført i det dansk-tyske grænseland, men især af den danske intellektuelle og kunstneriske elite, af det københavnske borgerskab, af de nye fabrikanter, grossister og andre større virksomhedsejere, af de nystartede højskoler som Askov, Vallekilde og mange flere rundt om i Danmark samt af de nationalliberale politikere.

Navnlig arkitekter og kunstnere arbejdede med at finde frem til en særlig dansk stil over for de europæiske stile, som hidtil havde domineret det æstetiske marked via arkitektur, interiører, møbler, pynte- og brugsting samt tekstiler.

I mit indlæg på tekstilseminaret og her i artiklen viser jeg, hvordan det danske i løbet af sidste halvdel af 1800-tallet fandt vej til broderierne.<sup>1</sup> Det foregik som et parallelt forløb med historiemaleriet, indsamling af danske folkeviser, myter og sagn. Udgivelse af historiebøger, navnlig til undervisningsbrug, og ikke mindst fra 1894 udgivelse af højskolesangbogen.

### Vækst i samfundet

Den danske nationale kamp faldt sammen med den nationalromantiske bevægelse, der prægede Europa gennem 1800-tallet, hvor de enkelte stater søgte efter deres egen historie og rødder. Denne var en følge af oplysningstiden, der fra midten af 1700-tallet var præget af tyske og



**Fig. 1:** Broderet Dannebrogflag, ophængt i ramme som et maleri, der fortæller, at beboerne er national- og dansksindet. Udført i slutningen af 1800-tallet på sort uldstof, og broderet med rødt, hvidt og grønt uldgarn. Privateje. Foto: Mogens Bach.

<sup>1</sup> Grundlaget for artiklen er tekstilekspert Esther Grølsteds og Kirsten Rykind-Eriksens undersøgelser, forskning og studier i en del år af broderier, mønsterbøger, dame- og modeblade m.m. under projektet *Kampen om broderierne 1850-1950*, der i 2023 er under udgivelse på Museum Tusulanums Forlag. I denne artikel skrives med datid, når der berettes historisk, og i nutid, når det er egen analyse og opfattelse.



**Fig. 2:** Tegning, 10,5x18,5 cm, i mønsterbog, beregnet til silkebroderi. Motiverne er symbol på fælles flid og sparsommelighed, til venstre med kornneg, segl og le til at dyrke jorden, og til højre en bikube med sværmende bier. En blomster- eller bladkrans symboliserer udødelighed, fromhed og herskerstatus. Henrik August Grosch: *Haandbog til Brodering og Tegning, første Deel*, 1794. Designmuseet. Foto: Pernille Klemp.

franske filosoffer, hvor målet var at bevidstgøre den store almue, både på landet og i byerne, til at tage del i samfundsudviklingen og forbedre produktionen ud fra devisen om, at alle har ret til det gode liv. Da kvinderne udgør halvdelen af befolkningen, skal de også med i udviklingen, og eftersom de altid har taget sig af familiens og husholdets fremskaffelse af beklædning og boligtekstiler, var det nærliggende at inddrage tekstiler som middel til bevidstgørelse.

Befolkningstallet steg gennem hele 1800-tallet pga. bedre hygiejne, og mange kom som følge af den forbedrede produktion og den åndelige bevidstgørelse fra almestanden over i middelstanden.<sup>2</sup> Der bliver således et stort kvindeligt potentiale, som det var oplagt at få med i processen. Allerede i 1812 under Englandskrigene opfordres *Dannekvinden* til at tage del i samfundsudviklingen<sup>3</sup>. Almuen skal opdrages til at blive nyttige og arbejdssomme borgere, mener godsejer- og fabrikanteliten, der fra 1849 med demokratiets indførelse arbejder på at beholde den økonomiske og politiske magt. Kunsteliten ønsker at besidde den kulturelle magt, hvor de borgerlige normer er indbygget. Parterne bliver i løbet af 1800-tallet mere og mere bange for, at *masserne*, som de kalder almuen og de nye socialister, vil løbe stormløb mod det borgerlige samfunds indretning.

### Den gode smag

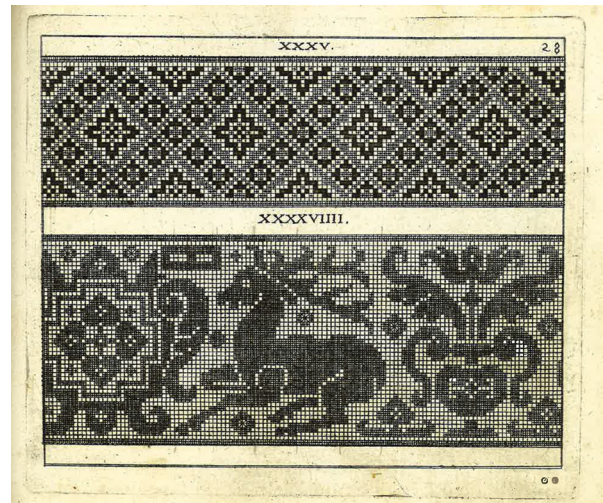
Til processen er den kunstindustrielle bevægelse en drivkraft, der opstår som følge af oplysningstiden filosofi om, hvordan det enkelte menneskes følelser vækkes og giver anledning til refleksioner, der er en moralsk overvejelse og medvirker til, at sindet bevidstgøres. Historie og kunst anses for at være de bedste midler til at vække følelser, og det giver samfundsforståelse, når man ser sig selv som led i historiens lange kæde. På det æstetiske område skal der i stilen - form og udsmykning - skabes en ny syntese med udgangspunkt i tidligere motiver og ornamenter, noget genkendeligt som ses overalt i arkitektur, eksteriør og

<sup>2</sup> 1800-tallet var præget af bevægelser: De gudelige vækkelser, den grundtvigske, Indre Mission, arbejdernes og den kunstindustrielle for at nævne de betydeligste.

<sup>3</sup> Selskabet for Indenlandsk Konstflid, Edvard Colbiørnsen: *Industrimagasinet for Qvindelige Haandarbejder af den finere Slags. Fortsættelse af mit poetiske Forsøg om Indenlandsk Konstflid*, 1812.



**Fig. 3:** Anna Sarauw og hendes mand som ældre. Anna var broderitegner i den grundtvigske kunstnerkreds omkring familierne Constantin Hansen og Bindesbøll m.fl. Anna bærer en stor krave og manchetter i udklipshedebo, hvormed hun kommunikerer et dansk nationalt sindelag, og den sorte fløjls hue, kantet med en smal hvid bort, fortæller, at hun er grundtvigsk orienteret. Privateje.



**Fig. 4:** Side fra Johan Siebmachers mønsterbog 1597. Øverst et fladedækkende geometrisk mønster og nederst en liggende hjort, omgivet af blomstervaser, som symboliserer livstræet og Paradiset. Designmuseets bibliotek.

interiør. Hertil kommer naturen med vækster og dyr, der er den helt store inspirator. Kunstnere og arkitekter mener, at det er dem, der skal designe den nye tilværelse.<sup>4</sup>

Normer, interesser, ønsker, status, religion m.m. kan kommunikeres gennem den omgivende æstetik, for kvindernes vedkommende de broderede motiver, ornamenten og mønstre. Når de selv komponerer deres broderi med udgangspunkt i gamle syteknikker og skaber nye broderier, vækkes tanker og selvbevidstheden styrkes.

Broderier er kommunikationsmidler ligesom malerier, tegninger og anden æstetik. Derfor mener den akademiske- og kunstelite, at det ikke er ligegyldigt, hvad der broderes, når det er målet at påvirke og internalisere bestemte normer hos den enkelte kvinde gennem synålen. *Den gode smag* bliver således et elitært begreb, der allerede nævnes i mønsterbøger fra omkring 1800.

Ifølge kunstindustriens filosofi besidder kunstnere en særlig beånding, en evne til at omsætte det set i naturen til kunst og stilisere motiverne ved at tegne spændstige, harmoniske linjer, der skal symbolisere borgerlige normer som orden og tradition. Det er derfor en opgave for kunstnere at tegne forlæg til broderier, sammensætte farver og materialer, hvis kvinderne selv gør det, bliver det til amatørarbejde, mener kunsteliten.

Der dannes to fløje: 1) En folkelig, hvor kvinder selv komponerer ofte med inspirationer fra dame- og modebladene, og en elitær, hvor kvinder broderer kunstnerisk tilrettelagte modeller. Kampen med synåle bliver samtidig en kvindesagskamp, der utydeliggøres ved, at den elitære fløj også værdsætter, at kvinder selv komponerer, fordi selvbevidstheden styrkes. Denne fløj bliver derfor nødt til at etablere skoler eller kurser, hvor kvinderne både lærer at arbejde inden for den gode smag med kulturarven og selv at udarbejde modeller. De ældste er: *Tegne- og Kunstindustriskolen for kvinder*, oprettet 1876. *Dansk Kunstflidsforening*, der i 1900 starter kurser, 1901 opretter arkitekt Jens Møller Jensens sin dekorationsskole, fra 1912 kaldt *Kunsthåndværkerskolen*, 1907 etableres *Selskabet Hedebo-syningens Fremme*, 1913 *Vævestuen*, 1928 *Haandarbejdets Fremme*, 1932 *Højskolernes Haandarbejde*.

<sup>4</sup> Rykind-Eriksen, Kirsten, 2015, kap. 3, s. 48-72, hvor der redegøres for den kunstindustrielle bevægelse.

## Fra mønsterbøger til dame- og modeblade

Fra slutningen af 1500-tallet udkom trykte mønsterbøger, tegnet af italienske og tyske kunstnere med antikke motiver og ornamenter, der kan omsættes i broderi. Dyr, træer og blomstervaser stiliseres som symbol for livstræet og paradiset, hvor mange af motiverne bruges til at sy på navneklude. Andre tegninger viser akantusslyng med dyr, putti og antikke figurer.

De trykte mønsterbøger overhales af dame- og modebladene, der begyndte at udkomme i 1800-tallets første halvdel. De præges af tyske forlæg, da der i Berlin, Leipzig, Stuttgart, Dresden, Nürnberg m.fl. byer fandtes store grafiske værksteder og trykkerier pga. bogtrykkerkunstens opståen i det tysksprogede område i Mitteleuropa.

De første danske dame- og modeblade udkom fra 1852 og var i begyndelsen nærmest direkte kopier af de tyske mønstre og ornamenter, teksten blev dog oversat til dansk. Bladene var forholdsvis billige at købe pga. den tryktekniske udvikling. Fra 1874 udkom *Nordisk Mønster-Tidende*, der fik stor udbredelse, udgivet af Laura og Carl Aller, med en blanding af mønstre og modeller til broderier af alle slags samt hæklede genstande. Carl Aller havde sans for at drive forretning, idet bladet udkom hver 14. dag med nye modeller, han anbefalede tegning af abonnement, udnyttede det nye postvæsen og fik distribueret bladet rundt i hele Danmark, Slesvig, Norge og Sverige<sup>5</sup>.

Laura Aller henter ligeledes tyske trykte modeller, motiver, ornamenter og mønstre, men formulerer selv teksten på dansk, der de første 25 år mest er om materialer og lidt syvejledning. Hun svarer gerne på broderiproblemer, efterkommer abonnenternes ønsker om specielle broderier og navnlig deres ønsker om at få tegnet monogrammer og hele navne.

Der bringes modeller, velegnede til børn, som de selv kan sy til gaver. Teksterne bliver mere og mere følelsesladede og handler om at sy broderier til de forskellige årstider og højtider, at hygge om familien og at tænke over farvesammensætningerne. Til hvert af boligens rum, der



Fig. 5: *Nordisk Mønster-Tidende* 1874 nr. 5: Forsiden har tætsiddende mønsterforlæg. Ovalen i midten med de to fugle er i kunstsyning, omgivet af en kartouche [udskåret ramme] i nyrenæssancestil, er tænkt til at pryde en skrivemappe. Fuglene sys med fladsyning i silkegarn med flere nuancer. Kartouchen er applikeret af sort fløjl, kantet med point-russe sting. De to trekantede hjørner er med molsapplikation. Hæklede borter og korsstingsbånd er andre modeller. Aller Media A/S.

<sup>5</sup> Grølsted, Esther, 2015.

i sidste halvdel af 1800-tallet blev mere og mere forsynet med bløde tekstiler, hører bestemte typer broderier, der kan udføres som garniture i sæt, der har samme motiv og ornamenter, f.eks. til dagligstuen med sofapude, bordløber, avisholder, hjørnehylde m.m. Der lægges op til, at kvinderne selv bestemmer og sammensætter deres broderier.

Adskillige dame- og modeblade udgives, og sideløbende med denne industrialisering opstod grossistfirmaer og flere broderiforretninger i hver en by, hvor materialer og mønstre forhandles. Det bliver nemmere og billigere at købe stoffer og garner. Håndarbejde, og navnlig broderier, gennemgår således en udvikling fra at tilhøre eliten, og til dels bliver udført af denne, til i løbet af 1800-tallet, at enhver kvinde med respekt for sig selv broderer.

Den gode smags tilhængere kan ikke kontrollere disse blade, der primært købes af den nye middelstands kvinder, og derfor bliver hele dette kvindemarked en torn i øjet, som de bekæmper og gerne vil have fjernet.

### Nationalismen og kampen om grænselandet

Det samme borgerskab er dybt optaget af den nationale sag og kampen for dansk sprog og kultur i grænselandet. En kamp, der bliver særlig aktuelt efter tabet af hertugdømmerne i 1864. Et af midlerne bliver at vise sine danske rødder gennem arkitektur og interiører, gennem møbler og boligtekstiler, og derfor er det nødvendigt at finde en dansk stil, som adskilles tydeligt fra de europæiske fremherskende stile<sup>6</sup>.

Ifølge den nationalromantiske bevægelse skal de danske rødder findes hos bønderne, Danmarks ældste befolkningsgruppe, og deres gamle almuekultur, der anses for at være særegen for Danmark, upåvirket af den moderne industrikultur.

Det københavnske borgerskab og de nye grundtvigske folkehøjskoler, hvis opgave er at bevidstgøre og uddanne landbefolkningen til demokratisk dannelse, gør en stor indsats for at fremhæve almuens folkekunst og broderier. Interessen samles om den rige Hedeboegn mellem København, Roskilde og Køge, samt Nordsjælland og Amager. Her har bønderne fra slutningen af 1700-tallet økonomisk overskud til at brodere flotte boligtekstiler og dragttilbehør.<sup>7</sup> Motiver og ornamenter tager kvinderne fra de gamle mønsterbøger, som de ser ved tjenester og besøg på herregårde, præsteboliger og hos borgerskabet. Egnenes brodøser

<sup>6</sup> Stoklund, Bjarne, 1994.

<sup>7</sup> Christiansen, Inge, 2020.



H. 6. Alt, hvad der bevæger sig, fængsler en Killing, og de to paa Billedet er meget betaget af Situationen.

**Fig. 6a:** Side fra *Nordisk Mønster-Tidende* med to kattekillinger på stramaj, beregnet til et vægbillede eller pude med en sødmefyldt tekst: 'Alt, hvad der bevæger sig, fængsler en Killing og de to paa Billedet er meget betaget af Situationen'. *Nordisk Mønster-Tidende* 1931 nr. 3. *Aller Media A/S*.



**Fig. 6b:** Ovalt skilderi, 27x34 cm, med stramajbroderi af de to kattekillinger fra *Nordisk Mønster-Tidende*. Privateje. Foto: Hans V. Bang.



**Fig. 7:** Udsnit af særkekrave, 12x16 cm, broderet med hvidsøm og kantet med en syet blonde. Særken er syet af hjemmefremstillet hørlærred, broderet med do. hørtråd. Motivet består af traditionelle, lidt stiliserede blomstergrunde, kantet med kædesting og omgivet af slyngede bladranker med blade udfyldt med tyksyning. De slyngede bladranker kendes fra f.eks. Peter Quentels mønsterbog fra 1529. Privateje. Foto: Mogens Bach.

sælger broderier til de københavnske borgerfruer, som er betaget af det smukke hørlærred, pyntet med reliefagtige broderier.

Det fremhæves, at almuekvinder på landet forstår at omsætte motiver og ornamenter fra de gamle mønsterbøger, og tilpasse broderierne til deres egne hjemmefremstillede materialer. Heri ligger en borgerlig norm og kvalitet, der består i at være nøjsomme og indrette sig efter de givne naturforhold. Det gav skønne broderier efter den nationalromantiske opfattelse.

### Udstillinger

Broderier kom med på 1800-tallets mange udstillinger, som var et nyt europæisk fænomen til at give befolkningen viden om den gode smag, tekniske nyheder og nye industrivarer. *Selskabet for Indenlandsk Konstflid*, oprettet 1807, inviterede i 1810 til de første udstillinger i Danmark, holdt i København. Det var et ønske at give kvinder mulighed for at vise deres husflid, som de kunne sælge og derved tjene egne penge. På den måde kunne de blive mindre afhængig af manden eller supplere hans beskedne indtægt.

Selskabets sidste udstilling var i 1819. Da Industriforeningen oprettedes i 1838 begyndte den at afholde mindre udstillinger på Charlottenborg, hvor meget få broderier kom gennem Kunstakademiets nåleøje. Den næste større industriudstilling i Danmark kom først i 1852 i en til udstillingen opført træbygning på Christiansborgs ridebane. Her udstilles bl.a. broderier og andre tekstiler både fra forretninger, magasiner og fra privatpersoner.

De store verdensudstillinger var kunst- og industriudstillinger, båret af den kunstindustrielle bevægelses filosofi. Broderier og husflid var med som en særlig klasse hver gang og ret hurtigt opdelt i klasser for broderimagasiner, håndarbejder og tekstile husflid samt i affaldsbenyttelse, dvs. brug af stofrester, gerne i form af applikationer. Kunstindustri og det nyttige hørte sammen.

For at adskille de forskellige landes produkter, idet udstillingerne også var beregnet på at give konkurrence og derved fremme initiativer, blev det et ønske af de deltagende lande at finde egne særegne stile. Dette ønske var fremme i Wien 1873, hvor hovedemnet var at få det ”*uralte*” [ældgamle] frem fra de deltagende lande.

Efter udstillingerne skrev hvert land gerne beretning for at bevare viden og indtryk til brug for konkurrencen udstillerne imellem og til brug for næste udstilling. Fra udstillingen i Wien skrev Carl von Lützov (1832-1897), tysk professor i kunsthistorie, om den danske afdeling, hvor han roser kvindernes hvide broderier og den kvindelige husflid. Han nævner hedebo-syninger, der ser strålende ud med fine ”... *gitterborter*, udført i nye mønstre på den skinnende hør.

*Det er en ny hidtil ukendt rig skønhed*

*i en moderne ånd, syet af amatører fra beskedne landsbyer med sans for det ornamentale og en stilrigtig graciøs placering. Det er almindeligt i de nordiske lande, at fornemme fruer fra staden synes om almuens arbejder og derfor køber dem...”.<sup>8</sup> Desuden roser Carl von Lützov de danske nationaldragter på ”*Kostumefigurer*”.*



**Fig. 9:** *Parti fra stolpeklæde, Hedeboegnen, udført af hørlærred, broderet med hørråd i baldyring, bestående af åbne grunde, hvor trådene er trukket ud og syet over med knaphulssting, hvorved det kan virke som et ”gitterværk”, omgivet af blade, broderet med tætte fladsyningssting. Stolpeklædet er broderet med årstallet 1843, senere syet sammen ved hjælp af kniplinger med to andre stolpeklæder til en dug. Privateje. Foto: Mogens Bach.*

### Udklipshedebo – udviklet af brodøserne

Til verdensudstillingerne blev de udstillede genstande opdelt i klasser og underklasser. I 1873 i Wien hørte broderier under klasse 21, og her er der i den danske afdeling overvægt af hvide broderier med hedebo, primært anbragt på kraver og ”*Sager*”<sup>9</sup>. Ud fra anmeldelserne er det svært at afgøre, hvad *hedebo* dækker, om det er de gamle almuebroderier, taget frem fra kisterne, eller nydesignede, udført som udklipshedebo og af professionelle brodøser? Det er dog tydeligt fra deltagernes anmeldelse til udstillingen, at Sidse fra en gård i Tåstrup udstiller gamle broderier som håndklæder (stolpeklæder), knæduge, skjorte og særk samt tre broderede guldnakker. Bønderkvinder fra Gundsømagle ved Roskilde, hvor lærer Mathiesen har samlet broderierne og sendt dem af sted, udstiller tilsvarende som Sidse, hvorimod Karen, gift med bondesmeden i Farum udstiller en blanding af gamle og nye broderier.

Det er de gamle almuebroderier, Carl von Lützov er så betaget af, hvor det hjemmefremstillede hørlærred, broderet med do. hørgarn er glansfuldt og udtrykker et solidt udgangspunkt og nøjsom levevis. De er folkekunst og symbolet på det ”*uralte*” – den folkeånd, der kan holde fast i traditionerne og den historiske fortid, hvorfra nutiden skal hente fornærede kræfter.

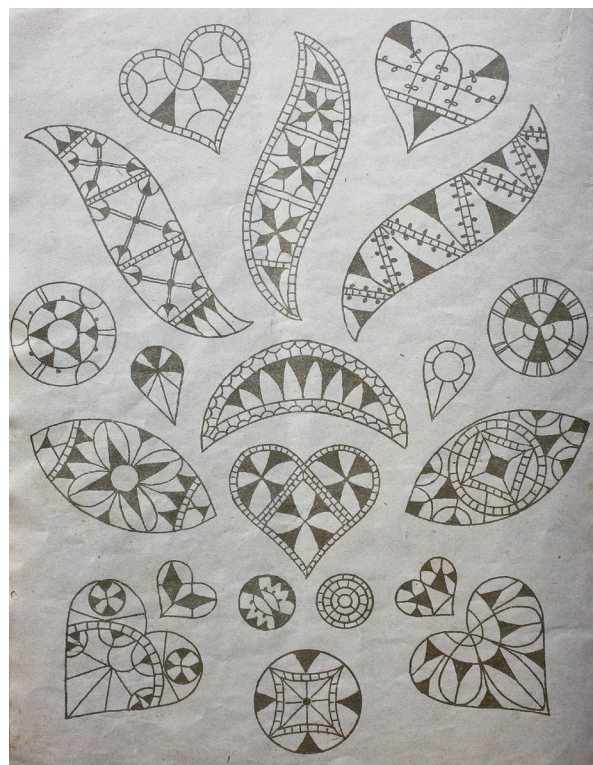
Blandt udstillerne deltager et par godsejerfruer samt ritmester Clauson-Kaas, der er dybt optaget af husflidsbevægelsen og opretter Institut for Husflids Fremme i København. Under dette udstiller tre søstre Levetzow fra Lyngby nye broderier bla. ”*I Hedebokrave (Dansk Nationalarbejde af tråd, syet i Haanden)*”, som der står i anmeldelsen. Det har sikkert været en krave i kniplingssyning. Denne syngsart udvikles af de professionelle brodøser fra

<sup>8</sup> Lützov, Carl von, 1875, s. 210, 214. Kirsten Rykind-Eriksens oversættelse.

<sup>9</sup> SA Viborg, EA, Industriforeningen, nr. 08683, pk. 322, 324-325, 327-329: Verdensudstillingen i Wien 1873 anmeldelsesprotokol klasse 13-21 og Protokol over udstillere.



**Fig. 10a:** Hefte, 28x21 cm, udgivet ca. 1905 af broderifirmaet Chr. Permin, København. Omslaget, tegnet af arkitekt Valdemar Andersen, signalerer danskhed til overflod i farver og med den populære udklipshedebo overalt.



**Fig. 10b:** Oplag med skabeloner, der viser lancetformede blade, hjerter, forskellige former for hedebohjul m.m., der frit kan sættes sammen efter forgodtbefindende, hvilket kræver stor dygtighed fra brodørens side. Privateje.

Hedeboegnen, der syr til de københavnske fruer. Udgangspunktet er de gamle almuebroderier, pigerne er kendt med, som dragværk, rudesyning samt amagernes udskårssyning.

Så længe landbokvinderne er nødt til at anvende hjemmefremstillede materialer, må de holde sig til de talte syninger, da hørlærred ofte er for groft til at klippe huller i. Man nøjes med at trække tråde ud f.eks. til dragværk og den fra 1820'erne kendte maskesyning (hvidsøm) og senere baldyring, hvor grunde med udtrukne tråde bliver større og fyldigere. Fra omkring 1850 udvikles syningen med grunde til kniplingssyning, hvor grundene omgives og forbindes med tætsiddende bladformede fladsyningssting. Med kniplingssyningen forsvinder den naturlige og faste forbindelse til de hjemmefremstillede lærredsstoffer, da denne primært syes på meget tæt- og fintvævet maskinfremstillet lærredsstof.

I sidste halvdel af 1800-tallet bliver det muligt at købe maskinfremstillet lærredsvævet bomuldstof. Disse er for tætte i vævningen til talte syninger som tællesyning og korssting, men velegnet til at klippe små huller i til udklipshedebo, der er kendetegnet ved hjul, hjerter, rosetter og kors, elementer kendt fra stilen skønvirke. Der er dog flest huller som lancetformede blade, tulipaner og spidsovale blade, der hører til den ligeledes samtidige stil, art nouveau. Hullerne bliver om- og isyet med knaphulssting og forbundet med fladsyede bladranker ligesom til baldyring. Kniplingssyning og udklipshedebo bliver hurtigt efterspurgt blandt københavner- og købstadsfruer. Dame- og modeblade bringer modeller i udklipshedebo og udgiver særhæfter med skabeloner lige til at tegne af og klippe efter.

Da udklipshedeboen er udviklet fra de gamle almuebroderier, og kundekredsen er at finde blandt den del af borgerskabet, der søger efter det særligt danske, er det oplagt, at udklipshedebo sidst i 1800-tallet, bla. via de store udstillinger, får status som en specifik dansk stil. Dette passer ikke det akademiske borgerskab og kunsteliten. De ser kniplingssyning og



udklipshedebo som noget ustyrligt, de ikke kan kontrollere. De udklippede huller anbringes tilfældigt uafhængigt af stoffets tråde, hvorved der kommer ”løshed” over broderiet, mønsteret bliver usammenhængende og giver et forvirret indtryk.<sup>10</sup>

I deres øjne repræsenterer udklipshedebo ikke den danske folkekunst, den er kommet for langt væk fra udgangspunktet, men derimod industrialiseringen og ”masserne”. Dens hurtige popularitet og opfølgning af dame- og modeblade og ikke mindst af store tyske forlag, der omkring 1900 udgav hæfter om denne danske nationalstil, sås som en trussel mod dansk kultur.<sup>11</sup>

### Udstillingen i 1879 og Bernhard Olsen

For at dæmme op for navnlig tysk industrielt design og for at holde fast i den danske kulturarv arrangerede Industriforeningen og Foreningen for Fremtiden i 1879 en udstilling i Industriens Hus, hvortil der indsamledes bohaver og tekstiler fra højere stand og bondestanden fra før 1848. Det gamle kunsthåndværk skulle i den kunstindustrielle tankegang give inspirationer til nyt. For broderiernes vedkommende kom de fra herregårde, adelige jomfruklostre og fra bondegårde. Tivolis direktør Bernhard Olsen arrangerede bondestandens afdeling. Han skrev en kronik i *Nationaltidende* om den gamle folkekunsts betydning, udsendte opråb og indsamlede gennem et netværk af kontakter over hele landet møbler, træværk, brugs- og pynteting og ikke mindst dragter, vævede og broderede tekstiler.

Det indsamlede skulle stamme ”... fra den kraftige, velhavende og i aandelig Udvikling paa høide med Almuen i Byerne staaende Bondeslægt, som knustes, sammen med den gamle danske Adel og med Borgerstanden af den forfærdelige Svenskekrig...” i midten af 1600-tallet.<sup>12</sup>

Bernhard Olsen ønsker ”...at se ligesom Slægter stige op af Graven, medens Klædes-Kisterne tømmes og de sære fremmedagtige, gamle Dragter lægges op for Dagens Lys...”<sup>13</sup>

Bernhard Olsen vil stoppe bøndernes udsmidning af det gamle ”Skræb”, og give det en værdi som billede på forfædres kår og levevis.

Bernhard Olsen er begejstret for maske- og de første udgaver af kniplingssyning, da den er helt efter kunstindustriens program og udviklet med rod i historisk broderi, udformet efter de givne råmaterialer fra den hjemmedyrkede hør samt uld fra egne får, forarbejdet i hjemmene til



**Fig. 11:** Særkekrave med en bred bort af hedebo knipling, syet sammen af hedeboringer og stjernefigurer. Hedeboringer syes med knaphulssting som ringe ved brug af en hedebo pind. Museet Sønderkov, HBV16x70. Foto: Mogens Bach.

10 Mygdal, Elna: 1909, s. 153-160.

11 Beyer, Otto: *Dänische Volkskunst-Arbeiten und daraus entstandene moderne Stickereien*, 1910. Og Reden, Gussy von: *Deutschen Moden-Zeitung med Hedebo-Stickereien*.

12 Olsen, Bernhard: *Illustreret Tidende* den 4. maj 1879.

13 Rasmussen, Holger: 1979, s. 16.

garner og stoffer. Disse naturbetingelser giver broderierne en særlig æstetisk kvalitet. Bernhard Olsen skriver, at "...Hedebo er lig med Dansk Nationalarbejde". Han ser gerne, at disse håndarbejder får nationaløkonomisk betydning ved at sælges til udlandet, ligesom tilfældet er med trævareindustrien i Schweiz.

Mange af Bernhard Olsens indsamlede dragter, dragtdele og broderede tekstiler kom senere til Dansk Folkemuseum og er stadig at finde i Nationalmuseet, Nyere Tids afdeling.

### Emma Gad

Emma Gad (1852-1921) var gode venner med Bernhard Olsen og ligeledes en frontkæmper for almuebroderiernes betydning. Hun var markant på mange områder, en stor igangsætter og organisator, forfatter og debattør. Og så havde hun de rette forbindelser inden for det københavnske borgerskab.

Emma Gad er optaget af tanker om, at "...ved hjælp af kunsten at lade Almuens Stil og Formsans løse de største Opgaver". Hun mener, at en dansk broderistil kan være nationalt samlende efter nederlaget i 1864 med tabet af Hertugdømmerne til Preussen og opbruddet i samfundsstrukturen med industrialiseringen og vandringerne fra land til by. En sådan stil, der har spor af genkendelige elementer fra landbohjemmene, vil tiltale mange, eftersom den største del af befolkningen har rødder i landmiljøer.

Emma Gad organiserede flere store udstillinger med hjælp af sit netværk, der bestod af professorinder, oberstinder, grevinder, kunstnerinder osv. de største var Kvindernes Udstilling i 1895, Koloniudstillingen i 1906 og fra Gamle Hjem i 1908.

### Dansk Kunstflidsforening

I 1900 stiftede Emma Gad Dansk Kunstflidsforening med formålet, "at samle sine medlemmer om kunstindustrielle interesser, at fremme dansk folkeindustri og værne om traditionen i den nationale Haandgerning".

Foreningen oprettede en kunstindustriskole, hvor ubemidlede piger fik gratis undervisning to timer hver anden dag på korte eller længere kurser. Først og fremmest blev pigerne undervist i hedebo- og amagersyning, samt i knipling og kunstbroderi. Der etableredes værksteder, også et til vævning og til snedkeri. Det er Emma Gads mål, at pigerne lærer at "...fremstille nyttige Sager for Hjemmet og til forædling af Smagen...udvikle ordenssans og akkuratessse". Hun ser for sig, at pigerne kan tage arbejde som "Hushaandværker" og tjene deres egne penge, dog

**Fig. 12:** Dansk Kunstflidsforenings udsalg i St. Kongensgade 55, indrettet i 1909 som en bondestue med blyndfattede ruder, en bilæggerovn, originale gamle almuemøbler og kopierede som vugge, vråskab, stole, bænk og bord. Overalt anbringes gamle almuehåndarbejder, keramik og træsager. Emma Gad og nogle af hendes damer studerer hedeboarbejder. Nationalmuseet.



som et bierhverv.<sup>14</sup> Det vigtigste er ægteskabet og husmoderrollen.

Emma Gad skaffede penge til undervisningen gennem sine forbindelser og ved at afholde tombola og en salgsudstilling hvert år på Charlottenborg af elevarbejder, totalt præget af nyere hedebo-syning og åbnet af den til enhver tid siddende dronning. Hun blev foreningens protektrice, hvilket kaster glans over hedebobroderierne og giver dem et nationalt stempel.

Om sommeren afholdes *Frikurser* for otte piger fra henholdsvis Slesvig, Island, Færøerne og Dansk Vestindien. Emma Gad indlogerer dem hos københavnske damer fra netværket, der sørger for dannelse ved at tage dem med rundt for at se kulturelle seværdigheder bl.a. museer. Der kommer flest piger fra Sønderjylland (se artiklen om Anna Kjems i denne Dragtjournal).

Emma Gad indrettede desuden et udsalg, hvor elevarbejder og medlemmers arbejder sælges. Udsalget havde ligesom værkstederne skiftende adresser. I en årrække lå det på adressen St. Kongensgade 55, hvor der meget symbolsk indrettes en bondestue fyldt med broderier. I forbindelse med denne indrettes nogle lokaler, hvor kvinderne kan mødes, diskutere og læse aviser m.m. Desuden en restaurant med kold og varm servering, hvor der indimellem afholdes musikalske matinéer. I 1936 lykkedes det at få opført Kvindernes Bygning, Niels Hemmingsens gade 8-10, i det indre København ved Helligåndskirken og Strøget.

Emma Gad og hendes søn, Peter Urban Gad, der var lidt af en kunstner, udgav et modelhefte i 1907, hvortil kunstnere samt nogle af foreningens førende kvinder designer modeller, der primært er inspireret af de gamle almuesyninger. Interessen for disse går som en rød tråd gennem kunstflidsforeningens arbejde, og jævnligt fremviser medlemmer modeller i nydesignet hedebo og en udgave af kniplingssyning, der ligger tæt på udklipshedebo.

Emma Gad, hendes udstillinger og medlemmernes arbejder får ofte omtale i dagspressen, Kvindernes Blad og i Louiseforeningens [Dansk Kunstflidsforenings] blad. Emma Gad skriver selv i forskellige tidsskrifter om foreningen og skolen.



**Fig. 13:** Tehætte af fint hørlærred, broderet med glansfuld hørtråd i "ny hedebo", bestående af små kvadratiske baldyringsgrunde, omgivet af blade i tyksyning.

*Håndarbejdets Fremmes samling.*

*Foto: Mogens Bach.*

## Elna Mygdal

Elna Mygdal (1868-1940) var en dominerende tilhænger af hedebo og en skarp kritiker af udklipshedebo, dame- og modebladene samt kunstbroderiet, hvor der broderes efter kendte kunstmaleriers motiver. Hun uddannedes på Tegne- og Kunstindustriskolen for kvinder og blev i 1919 den første museumsinspektør for tekstiler på Dansk Folkemuseum, men havde hjulpet Bernhard Olsen siden 1897.

Elna Mygdal udførte videnskabelige studier af amagersyninger og -dragter og af Hedeboegnens broderier. Hun udviklede som konsekvens af tidens evolutionistiske tankegang de hvide almuebroderiers historiske forløb. Dette starter omkring 1770 med dragværk, derefter hulsøm, tællesyning, rudesyning og korssting, der alle er talte syninger, som følger lærredsvævningens trådretninger og danner geometriske motiver. De påtegnede syninger begynder omkring 1800 med hvidsøm, baldyring og kniplingssyning. Ca. 1850 begynder

<sup>14</sup> En "Huushaandværker" kan i hjemmene udføre mindre praktiske arbejder, som man ellers bestilte en snedker, maler, tapetserer m.fl. til at udføre. Det var almindeligt at f.eks. en snedker hjalp med at ommøblere, hænge billeder op, flytte gulvtæpper, hænge hylder op, sætte hyldeborter fast, en tapetserer ordnede gardiner osv. Selvom en familie havde tjenestefolk, var de eller familien slet ikke "handymænd".

forfaldsperioden med udklipshedebo, der er forkastelig i hendes øjne. Elna Mygdal betegner den som løs, der klippes usymmetriske huller i det maskinvævede lærredsstof, som om- og isyes med knaphulssting. Hun ser udklipshedebo som dekadent og symbol på en faldende moral, hvorimod de talte syninger afspejler den borgerlige dannelse med faste regler og normer. Elna Mygdal formidler sin udviklingshistorie og kritik gennem undervisning, foredrag, artikler i fagtidsskrifter, udstillinger og kataloger m.m.

Elna Mygdal var censor ved Emma Gads årlige udstillinger af eleverbejder på Charlottenborg, og de er begge optaget af at formidle almuebroderiernes kulturarv og fastholde deres danske kulturhistorie. Egentlig er almuebroderiernes motiver hentet i de gamle mønsterbøger, men ifølge Elna Mygdal og Bernhard Olsen m.fl. bliver de danske, når almuekvinderne omsætter motiver og syningsarter til at blive udført af deres hjemmefremstillede materialer.

Det samme skete ikke med udklipshedebo. Den har ingen gamle rødder ifølge Elna Mygdal, der mener, at de udklippede faconer med lancetformede blade og tætsyede fladstingsblade hører til den nye franske art nouveau, og er derfor ikke dansk. Det maskinvævede stof er udtryk for industrialisme ligesom dame- og modebladene. Kampen mod al denne dårlighed er en national sag, udtaler Emma Gad.

### Kritik af kunstsyning

Den såkaldte kunstsyning, hvoraf der bringes mange modeller i dame- og modebladene, udsættes ligeledes for kritik, bl.a. af Camillus Nyrop.<sup>15</sup> Han var sekretær i Industriforeningen og dybt optaget af kunstindustriens program, sad ofte i en af komiteerne til verdensudstillingerne, skrev beretning fra disse og artikler i faglige tidsskrifter samt i Illustreret Tidende. Fordi syningen kaldes kunstsyning er det ikke kunst, hævder C. Nyrop. Naturen, hverken planter eller dyr, skal ikke broderes direkte, men omformes og tilrettes emnets facon og brug efter en stilisering. Ifølge den tyske filosof G.W. Hegel skal kunstindustri udtrykke, at det er åndsiværksat arbejde. Det skal være synligt, at en kunstner har designet emnet.

Det slås fast, at broderi skal udtrykke kunst. Og det gør modebladene ikke – de gamle mønstre og motiver udsættes for amatører. Det er *dusinkram*, mangler originalitet og nationalt underlag, mener C. Nyrop. Det er en uorden, at sidde på broderede dyr, planter og mennesker, når de findes på puder, stolesæder og -rygge, klaverbænke m.fl. emner. Det er heller ikke i orden at sidde med fødderne på et hundehoved (fodskammel), knuse blomster med sin bagdel, få klipper i ryggen, hvis der er broderet et bjerglandskab på ryglænet eller en brølende løve. Det gælder også, når man på et gulvtæppe tramper rundt i blomster og frugter, skriver C. Nyrop.<sup>16</sup>

Det duer ikke med europæisk indflydelse af mønstre, motiver og former, eller at den nationale udbredelse sker gennem ukontrollerede kanaler som f.eks. Nordisk Mønster-Tidende. Sådanne broderier formidler ikke dansk national bevidsthed efter C. Nyrops mening.



**Fig. 14:** Fodpude af hvidt stout, broderet med uldgarn i korssting med motiv af en liggende hund. Ifølge kunsteliten burde man ikke sidde og trampe på sin hund. Motivet er derfor ikke egnet til pudens formål. Jægerspris Slot. Foto Mogens Bach.

<sup>15</sup> Kunstsyning: Motivet, f.eks. dyr eller blomster, påtegnes på stoffet og broderes med lange og korte sting indimellem hinanden, brodosen nærmest maler med nål og tråd, i changerende farvenuancer, hvormed det kan sys skygger, figurer og motiver kantes ofte med kontursting.

<sup>16</sup> C. Nyrop: "Damernes kulørte Broderier efter Jacob Falke", *Tidsskrift for Kunstindustri* 1885, s. 148-153.

### Selskabet Hedebosyningens Fremme

Emma Gad, Elna Mygdal og fremtrædende kvinder på navnlig Askov og Vallekilde højskoler har tætte forbindelser til flere af Kunstakademiets skønvirke arkitekter, der er engageret i husflidsbevægelsen. Det gælder Martin Nyrop (1849-1921), der bl.a. var arkitekt på Vallekilde Højskole og Københavns Rådhus. Han er optaget af, at arkitektur og kunst udtrykker, hvad dansk kunst og håndværk kan præstere. Sammen med arkitekt Anton Rosen (1859-1928) stiftede Martin Nyrop *Selskabet Hedebosyningens Fremme* i 1907, der har til formål ”at udbrede kendskabet til hedebosyning og andet gammelt dansk håndarbejde og at virke for, at arbejder af denne art tages op under kunstnerisk vejledning til forædling af nutidens kvindelige håndarbejde”.<sup>17</sup>

Begge arkitekterne er begejstret for hedebo broderierne og begge sad fra 1901 i Dansk Husflids Selskabs bestyrelse og overtog formandsposten efter hinanden. De ønsker at udvikle husflid til kunstflid og få god smag ud i tusinder af hjem. De vil frelse... *den skønne gamle Hvidsøm...*”, da de ikke bryder sig om udklipshedebo og de tilfældigt klippede huller. Kvinderne må ikke glemme den rette hedebosyning, der følger trådretningen.<sup>18</sup> Selskabet vil forny denne dyrebare nationale husflid gennem kunstnerisk vejledning, så broderier af denne type kan blive en indtægtskilde for den enkelte og for landet. Selskabet indsamler gamle hedebo broderier og får arkitekter til at designe nye modeller, der primært er syet af hvidt hørlærred med trådlige baldyringsgrunde, omgivet af meget tætsyede fladstings blade.

I 1911 holdt Martin Nyrop en forelæsning for de arkitektstuderende om hedebosyningens fordele, hvor han fremhæver bønderens skønhedssans, som ved deres flid og opfindsomhed findes i de gode ting, hvor de var bundet af materialerne og i fremstillingen måtte rette sig efter, hvad der kunne lade sig gøre.

Martin Nyrop og Anton Rosen mener, at undervisningen bør reformeres på høj- og efterskoler, husflidskurser og håndgerningsskoler, og at en national stil skal fungere som folkelig sammenhængskraft i årene omkring Genforeningen i 1920.

I 1914 kom Selskabet Hedebosyningens Fremme under Dansk Husflids selskab og i 1928 indgik Selskabet Hedebosyningens Fremme i Haandarbejdets Fremme, da denne forening oprettedes. Den bliver et elitært foretagende med skiftende dronninger som protektrice. I dens bestyrelse og i de etablerede lokalforeninger sidder ofte kvinder fra de store godser og herregårde foruden kunstnere og arkitekter.

### Kvindesag og national sag

Der går en samlet bevægelse og forståelse gennem landet for at bringe elementer med rod i gammel dansk bondekultur og almuens folkekunst i spil, hvilket især kommer til udtryk i broderier og kniplinger, som man selv fremstiller eller fremviser. Det er et pædagogisk tiltag, der handler om at opdrage ”masserne” gennem begrebet den gode smag til at optage borgerlige danske normer.

Elna Mygdals og ligesindedes kamp sammen med kunsteliten og det akademiske borgerskab for at få kvinder til at sy hedebo var en kamp med synåle for at overdøve ”masserne”, men på trods af de mange udtalelser, artikler og foreningsdannelser forbliver udklipshedebo indtil omkring 1940 det folkelige foretrukne danske broderi. Det er en speciel dansk syningsart, som ikke ses i den udførelse i andre lande. En dug eller krave i udklipshedebo, og det sidste er der rigtig mange bevaret af, brede som smalle, fortæller, at ejeren er dansksindet og bevidst om selv at bestemme sit broderi. Der sys bl.a. meget udklipshedebo på højskoler og på håndgerningskurser.

Flere af de fremtrædende kvinder fører omkring 1900 i bl.a. Højskolebladet og Dansk Husflidsblad debatter for, at de selv vil bestemme, hvad de vil brodere. De bekæmper mænd fra højskoler, der ikke regner amatørbroderier for at kunne påvirke til nogen form for dannelse,

<sup>17</sup> *Kvinden og Samfundet* nr. 11, 1911: ”Tanker til Eftertanke”.

<sup>18</sup> From, Iben og Jensen, Leo (rd.), 2003, s. 107.



**Fig. 15:** Krave i udklipshedebo af maskinvævet hvidt lærred, broderet med hvid bomuldstråd. Kravens bølgeformede kant er formet efter de udklippede dråbeformede figurer, udfyldt med "edderkopper" og markeret med tungestingsrækker. Broderet på Ollerup Folkehøjskole omkring 1920. Museet Sønderkov HBV-sag 1837. Foto: Mogens Bach.

og behjertede husflidsledere, der mener, at bønderpiger ikke skal bruge deres tid på finere broderier, men på at lappe og stoppe familiens og husholdets tøj<sup>19</sup>.

Den gode smags tilhængere er formynderiske. De vil bestemme, hvad der er æstetisk, og hvad der bør broderes. Dame- og modebladene samt hefter med figurer til udklipshedebo lægger op til, at brodøser selv sammensætter deres broderi til duge, løbere, puder, kraver, manchetter, brystduge m.m. Begge fronter sætter gang i bevidstgørelsesprocesser, der får lige stærk indflydelse i det danske samfund.

### Litteratur

Christiansen, Inge: "Hebobondens boligtekstiler i 1700-1800-tallet", *Dragtjournalen 18*, udgivet af museernes Dragt- og tekstilnetværk, 2020.

From, Iben og Jensen, Leo (red.): *Anton Rosen. Arkitekt og Kunstner*, KunstCentret Silkeborg Bad 2003.

Grølsted, Esther: "Laura Aller og Nordisk Mønster-Tidende", *Dragtjournalen nr. 13*, udgivet af museernes Dragt- og tekstilnetværk, 2015.

Lützow, Carl von : *Kunst und Kunstgewerbe auf der Wiener Weltausstellung 1873*, Leipzig 1875, s. 210, 214.

Mygdal, Elna: "Om Hedebosyning", *Tidsskrift for Industri 1909*, s. 153-160.

<sup>19</sup> Dansk Husflidstidende 1891 mellem håndarbejds lærer Annette Jensen og godsejerfrue Christine Hvass. Debat i Højskolebladet 1893 mellem højskole lærer Nanna Jensen og Jutta Boisen Møller over for højskole lærer Georg Himmelstrup og fabrikant Karl Kristian Konstantin Hansen.

Olsen, Bernhard: ”Den sjællandske Nationaldragt og dens Forandringer i de sidste 300 Aar”.  
*Illustreret Tidende den 4. maj 1879.*

Rasmussen, Holger: *Bernhard Olsen. Virke og Værker*, Nationalmuseet 1979, afsnittet om  
Kunst- og Industriudstillingen i København 1879.

Rykind-Eriksen, Kirsten: *Griffe, hejrer og ulve. Nyt syn på design og møbelindustri 1830-1930.*  
Nyt Nordisk Forlag, 2015.

Stoklund, Bjarne: ”The role of the International Exhibitions in the Construction of National  
Cultures in the 19<sup>th</sup> Century”, *Ethnologia Europaea Volume 24, 1994.*